

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОПІКИ В УКРАЇНІ

Міжнародний досвід державної опіки над дітьми засвідчує поступову відмову держав, що мають гуманістичне спрямування соціальної політики, від інтернатних форм утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм опіки.

Моделі деінституціалізація, тобто переміщення дітей із «масових» закладів інституцій в альтернативне, більш турботливе середовище [7, с. 42], а також надання допомоги за місцем проживання включають у себе різнопланові заходи й поступову трансформацію державної системи опіки. Так піклування за дітьми, що залишилися без догляду батьків, вилилося в нові форми і методи підтримки кризових та прийомних родин. Поява нових моделей соціальної роботи з дітьми викликала необхідність викорінення системи стаціонарного догляду за дітьми, намаганням покласти край стражданню, духовному зубожінню та втраті людського потенціалу, які є неминучим наслідком інституціалізації дітей.

У контексті сталої ситуації в Україні пріоритетним залишається усиновлення, як варіант влаштування долі дитини, залишеної без батьківської опіки. Поряд з тим провадиться робота по створенню альтернативних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування. У першу чергу це стосується розвитку сімейних форм влаштування таких дітей: дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

На необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини свого часу наголошували видатні педагоги-гуманісти – Г. Гмайнер, П. Ф. Лесгафт, О. С. Макаренко, Й. Г. Песталоцці, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський. Вони доводили, що сім'я є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, персональним навколишнім середовищем її розвитку, оскільки саме в сім'ї до п'ятирічного віку в дитини закладається 90 % світогляду, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як людини. На формування дитини також впливає характер стосунків між батьками та іншими членами сім'ї, ставлення батьків до праці, і їхня участь у суспільному житті, їхні інтереси, моральні цінності тощо [3].

Проблемам соціальної адаптації дітей в дитячих будинках сімейного типу присвячені роботи українських науковців: Л. С. Дробот, Л. В. Єременко, Л. В. Кузьменко, Н. О. Рєпи, В. Г. Слюсаренко, Л. М. Смагіної, В. В. Чечет, В. С. Яковенко. Вивчення особливостей виховного процесу в дитячих будинках сімейного типу розкриває специфіку взаємодії дітей і батьків-вихователів, аналізує основні напрями, сферу і засоби їх впливу на

формування особистості вихованців [2].

Проблеми прийомних сімей розглядаються в працях В. Барабанової, Т. Гордон, Д. Джексона, Б. Ломова, Є. Морозової, В. Ослон, Н. Юркіної, які доводять, що сім'я є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, персональним навколишнім середовищем її розвитку. Поряд з визначенням основних причин та наслідків соціального сирітства, науковці наголошують на необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини.

Мета написання статті – окреслити основні особливості необхідності функціонування дитячих будинків сімейного типу, умови формування особистості дитини-сироти в сімейному оточенні.

На сьогоднішній день в Україні поширено три альтернативні форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До них відносяться прийомні сім'ї, усиновлення та дитячі будинки сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних дітей [4].

Формування особистості дитини в умовах дитячого будинку сімейного типу значною мірою залежить від особистості батьків-вихователів. Основною рисою батьків-вихователів є альтруїстичне бажання допомогти дітям, які перебувають у складних умовах. Основним показником ефективності існування такої форми державної опіки над дітьми-сиротами як дитячі будинки сімейного типу є те, що діти, позбавлені піклування власної родини, знаходять сімейний затишок, батьківську опіку, оточення братів та сестер, повертаються у природно необхідне для нормального розвитку особистості середовище – сім'ю.

Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу в Україні засвідчує, що їхні соціальні функції як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас є ряд особливостей, притаманних лише дитячому будинку сімейного типу:

- батьки біологічно не пов'язані з прийомними дітьми;
- батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини;
- прояв проблем між рідними та прийомними дітьми.

Ось уже декілька років поспіль в Україні проводиться робота щодо запровадження інституту прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Альтернатива заключається в тому, що при створенні прийомних сімей діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які потребували державного влаштування, отримали можливість

забезпечення їхнього права на проживання в сімейному оточенні через влаштування до прийомних сімей. Проте стан справ щодо професійної підтримки створення та функціонування прийомних сімей залишається невтішним. На початкових етапах створення прийомної сім'ї дитина приймає спрямовуючу роль батьків щодо неї тільки тоді, коли ті зможуть звільнити дитину від відчуття тривоги, дискомфорту, поділяючи її інтереси, розширюючи сферу її можливостей і волевиявлення в межах родини.

Перебування в прийомній сім'ї відкриває нові можливості для соціалізації дитини через її інтеграцію в різні сфери сімейної життєдіяльності. Задоволення потреб дитини бути в товаристві є обов'язковою умовою відродження почуття базової довіри дитини до навколишніх, встановлення гармонійних взаємин як з прийомними батьками, так і з їхніми рідними дітьми. Дипривовані діти схильні виявляти надмірну стурбованість навіть за найменшого незадоволення, обмеження будь-яких їхніх потреб чи регламентацій їхньої поведінки, що пояснюється тривалою залежністю від інших та несформованістю власних засобів досягнення бажаного, зокрема й життєво важливих [1; 2].

Прийомна сім'я є живим організмом, у якому час від часу відбуваються як позитивні, так і негативні процеси. Успішність народження нової сім'ї залежить від розуміння батьками потреб прийомної дитини та усвідомлення можливих труднощів на цьому шляху. Створення прийомної сім'ї повинно бути завжди спільним і усвідомленим рішенням всіх її членів, а також прийомної дитини при підтримці служби супроводу. Соціальний супровід бере на себе систему комплексних заходів для підтримки сприятливих соціально-економічних та психологічних умов функціонування сім'ї, збереження її здатності до виховання дітей-вихованців [4; 6; 7] вирішення частини проблем, які виникають в ситуації заміщувальної опіки, розвантажуючи в такий спосіб сім'ю щодо непрямих витрат, оформлення документів дитини, медичного обстеження тощо.

Зміни, які відбулися в суспільстві наприкінці 90-х років ХХ століття, держава зумовила в національному законодавстві про усиновлення, як зазначає О. Нечаєва, саме усиновлення завжди якнайкраще відображало особливості державного впливу на сімейні відносини [5, с. 270]. Прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 року та набуття ним чинності з 1 січня 2004 року стали важливим кроком на шляху нормативного регулювання відносин усиновлення. За своїм призначенням усиновлення покликане забезпечити нормальне сімейне життя та виховання дітей, які втратили батьків. Потрапляючи до іншої родини, дитина отримує можливість проживання і виховання в родинному колі, а в особі усиновителів здобуває людей, що мають замінити їй батьків. Характерною рисою усиновлення в Україні є те, що воно позбавлене матеріальної винагороди, а лише задовольняє забезпечення інтересів неповнолітніх дітей. Основним принципом, згідно з яким відбуваються подальша

розбудова й удосконалення усиновлення, є найкраще забезпечення захисту інтересів і прав дитини при усиновленні.

На жаль, під час усиновлення спостерігаються порушення, які призводять до неврахування прав та інтересів дитини, а в деяких випадках до морально-психічних травм. Наприклад, коли особа, яка хоче всиновити вихованця інтернату, придивляється до нього, відвідує, запрошує в гості, а потім відмовляється від своїх намірів.

Усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сьогодні є пріоритетною формою виховання таких дітей, і переваги її ніхто не заперечує.

Діяльності альтернативних форм сімейного виховання дозволяють зробити ґрунтовні висновки щодо доцільності існування та розвитку такої форми сімейної опіки. Практичні педагогічні та соціальні напрацювання батьків-вихователів потребують детального вивчення, розповсюдження досвіду їх роботи дозволить поширити мережу дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, усиновлення як альтернативної форми опіки над дітьми-сиротами. Завдання, яке необхідно вирішити батькам-вихователям, щодо подальшого влаштування долі їх вихованців – це забезпечення подальшого життєвого влаштування, формування навиків самостійності, набуття дитиною соціального досвіду вирішення життєво необхідних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Г. М. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід / Г. М. Бевз. – К. : Укр. ін.-т. соц. досліджень, 2000. – 127 с.
2. Бевз Г. М. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога / Г. М. Бевз, І. В. Пеша. – К. : Укр. ін.-т. соц. досліджень, 2001. – 101 с.
3. Пеша І. В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування / І. В. Пеша // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 72–80.
4. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Держсоцслужба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.
5. Нечаева А. М. Семейное право : учебник / А. М. Нечаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2008. – 328 с.
6. Бевз Г. М. Посібник для соціального працівника щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Г. М. Бевз. – К. : Держсоцслужба, 2006. – Кн. 2. – 180 с.
7. Бевз Г. М. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу : науково-методичний посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський. – К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.